

БЪЛГАРСКИТЕ ПОЕТИ ПРЕЗ ОТЕЧЕСТВЕНАТА ВОЙНА (Архивни документи, спомени, публикации)

ГЕОРГИ М. ГРИГОРОВ

През първия (септември—ноември 1944 г.) и през втория период (декември 1944 г. — май 1945 г.) на Отечествена война участваха активно и с висок боен дух мнозина български писатели (повече от тридесет) като доброволци, мобилизирани или редови бойци и офицери. И още там, в окопите и землянките, сред суровите условия на фронта, те създадоха много талантили творби, носещи дъха и напрежението на барутните дни и нощи, изпълнени с оптимизъм и решимост да се постигне крайната победа над врага. . . Тези творби (стихове, разкази, очерци, репортажи, фейлетони, дописки, кореспонденции от фронтовата линия) отиваха чрез страниците на вестниците „Фронтovac“ и „Часовой“, на многобройните окопни вестници и листове, на излизашите в родината печатни издания (в. „Народна войска“, предшественик на в. „Народна армия“, както и вестниците „Отечествен фронт“, „Литературен фронт“, „Работническо дело“ и др.) сред бойците и командирите, вдъхваха им смелост и готовност за саможертва в името на народните идеали, окуражаваха ги и стопляха сърцата им, туптящи с ритъма на всенародния устрем към победата. . .

През втория период на войната (наричан понякога втора фаза) българските писатели бяха организирани и включени в културния отдел при щаба на Първа българска армия (наричан отначало пропагандна рота). Командир на този отдел, към който освен писатели са били зачислени и доста голям брой журналисти, артисти, художници, фоторепортери и др., е бил незабравимият наш поет Лалю Маринов-Ламар с чин артилерийски поручик. Ръководител на групата писатели е бил днешният наш виден поет Младен Исаев. Всеки от тези писатели, между които и мнозина поети, е имал определени задължения и военно назначение. Тук аз ще се спра въз основа на отделни документи и на архивите, които имах възможност да прегледам в Централния военен архив във Велико Търново, на дейността и на някои творби на фронтовите поети. Естествено е, че именно те са могли най-бързо и непосредствено да откликват на всички събития на фронта, на героичните подвизи на нашите и на съветските бойци, на настроеността, мислите и вълненията им, да изразяват техните тежениния, тревоги и очаквания. . .

Както и другите писатели и културни дейци на фронта, така и поетите са имали възможност да работят като редактори или сътрудници във фронтовия вестник „Фронтovac“ и хумористичното му приложение „Часовой“ (Ангел Тодоров, Радой Ралин), в десетките окопни издания към отделните дивизии, полкове и поделения като дописници, кореспонденти и редактори (Иван Бурин, Валери Петров, Атанас Душков, Михаил Лъкатник, Иван Рудников)

или да участвуват във войната като редовни бойци, командири или доброволци (Веселин Ханчев, Иван Милчев, Иван Пейчев). Независимо от преките си задължения в отделните фронтови издания или като войници, офицери, военни кореспонденти, помощник-командири и дописници нашите поети, поели суrowите пътища на войната, са сътворявали своите стихове там, на самия фронт: в окопи и землянки, по разкаляни и заснежени пътища, в скромни стаички, приспособени за „редакции“, понякога „на коляно“, сред избухващи снаряди и огласяни от победоносното българско „ура“...

* * *

Още в самото начало на справедливата Отечествена война нашите най-талантливи поети не можеха да сдържат своето вълнение и бързаха да споделят устрема на целия ни народ със своите читатели, които именно от тях очакваха да чуят словото на истината и правдата. Така се появиха редица стихотворения за войната от Димитър Полянов и Людмил Стоянов, Мария Грубешлиева и Дора Габе, Магда Петканова и Елисавета Багряна, Атанас Смирнов и Веселин Андреев, Александър Геров и Божидар Божилов и др. Те не участваха във войната, но също дълбоко се вълнуваха от справедливия поход на нашата армия на стотици километри от границите на родината, тръгнала редом със съветските воители да изпълни високохуманната си освободителна мисия...

Между тези творби с особена сила на изразените чувства и с голяма човешка топлота се откроява широко популярното стихотворение на голямата българска поетеса Елисавета Багряна „До моя син на фронта“, писано още в 1944 г. и отразяващо вълненията, тревогите и гордостта на хиляди майки, изпратили синовете си на фронта.

Най-колоритната фигура сред българските писатели на фронта безспорно е бил популярният и обичан от всички командир на културния отдел Ламар. Още в началото на войната той е мобилизиран като поручик и бързо откликва на настъпилите бурни събития в нашата страна с оригинални стихове. В едно свое непубликувано стихотворение, написано на машина, озаглавено „Вардар“ и предназначено за Радиото, с дата 11 ноември 1944 г., запазено в Централния военен архив във Велико Търново (ф. 3, оп. III, а. е. 38, л. 123), той пише:

Сега е друго времето и боя ни:
войникът мре за друга слава и живот.

.....
Сега са станали народите на нож
да възвестят една велика свобода,
а песента на мирния народ пробужда
с любовни думи на войника каската.
Ще дойдат дни — ще минем пак по пътища,
където много кърви са проливани,
и пак ще видим своя бащин кът
и всичките другари бодри и щастливи.

И действително, много скоро след като е написал това стихотворение, Ламар, вече като командир на цяла група културни дейци, тръгва „по пътища, където много кърви са проливани“, за да възвести „една велика свобода“... А само няколко дни по-рано, на 3 ноември 1944 г., в друго стихотворение — „Балканът пее хайдушка песен“ — той се зарича пред родината така: „и с горди чела ще те дигнем /да станеш ти рай-земя“ (ЦВА, ф. 3, оп. III, д. 41, л. 5).

В непубликуваните си спомени за войната, озаглавени „Слово с оръжие“, които Ламар преди смъртта си беше предал във Военното издателство (и които имах възможност да прегледам), той непринудено и искрено, с колоритен език и на места с много хумор, разказва за своите преживелици по пътищата на войната, за героизма и духовното благородство на българския воин освободител, за своите другари от „пропагандната рота“, за интересни и незабравими случки на фронта, за отделни епизоди, срещи и разговори с бойци и военни командири. Тук ще отбележа само някои от тях.

На една переправа на река Дунав Ламар наблюдавал един съветски войник — Ванка, — който дежурел по време на преминаването на колоната на другия бряг на реката. И за този Ванка, „с ватенка, усмихнат и закачлив“ (както го нарича Ламар в спомените си), няколко дни по-късно той написал стихотворение. Ето два куплета от него:

Ти дошъл си от Байкала и спокойно
с едри крачки преминаваш по Европа,
винаги засмян и казваш, че достойно
може всеки някъде очи да склопи.

Утре ти ще ни оставиш, но с години
ний ще помним твоята усмивка алена,
ний ще помним твоя шит костюм маслинов —
песента ти широка на Байкала.

Там, на фронта, Ламар замисля и нахвърля стихове от своята поема „Горан Горинов“. Ето как той отразява това в спомените си: „Сядам пред машината и ми дойде внезапно просветление: ще напиша една поема за нашия войник в Унгария. Нека той бъде син на моя герой от Първата световна война! . . . Дето го разстреляха при Куманово. . . . Аз пишех всяка нощ на масата, направо на машината, а Младен (Младен Исаев — б. м.) лежи в кревата и съчинява също стихове. . . . Беше важно да вдъхновим войника! А той лежеше в калните глъбини на земята и беше заприличал на грънчарска престилка. . .“

Между най-желаните и редовни сътрудници на в. „Фронтовак“, чийто главен редактор е бил писателят Иван Мартинов, е Ламар, който често се появява на неговите страници със стихове. Той винаги бързо и с остър усет за най-подходящата тема за момента откликва на събитията. Така например още на другия ден след падането на Берлин (2 май 1945 г.), в брой 87 от 3 май на в. „Фронтовак“ излиза неговото стихотворение „Втори май“, в което четем:

Че днес Берлин се срина под лавината
на тия войни, тръгнаха от степите,
укрепнали в победи през годините —
за Първи май фашизма да погребат.

Победата е постигната, но Ламар продължава да размишлява в стихове за борбата, която предстои тепърва („Размишления на фронта“ — в. „Фронтовак“, бр. 103 от 28 май 1945 г.):

Борбата е напрегната и много сложна,
дори тя в стихове не се описва,
но аз ще кажа, че дори възможно е
на пушките си яко да разчитаме.

А има дни и мъчно ще преминем
от тоя фронт към други бъднини: —

врагът е раснал с хиляди години —
и него ний ще трябва да сразим.

Ламар проявява жив интерес и към т. нар. „окопни вестници“, излизащи в отделните поделения (на брой около 200), отпечатвани на подръчни материали, но изпълняващи важна възпитателна роля сред войниците. Той сполучливо ги нарича „най-оригиналните сътворения на войнишката изобретателност“.

Неслучайно се спрях по-подробно на дейността на Ламар на фронта, защото безспорно той е играл важна роля сред другите писатели не само като ръководител на културния отдел, но и като оригинална фигура и колоритна личност. Негов най-близък другар по пътищата на войната е бил поетът Младен Исаев, с когото те са споделяли, както видяхме от цитирания по-горе откъс от спомените на Ламар, не само жилищата си, но и вълненията и преживяванията си на фронта. . .

Младен Исаев е също един от най-активните и най-редовни сътрудници на „Фронтак“, „Часовой“ и окопните издания, а заедно с другите писатели и постоянен участник в литературните четения на самата фронтова линия. Като ръководител на писателската група той често е обикалял фронта, окопите и землянките, разговарял е с войниците и в резултат на тези свои впечатления и преки наблюдения е писал стихове, посрещани с интерес и внимание от бойците. Неслучайно още в първия печатен брой на в. „Фронтак“ (преди това са отпечатани 16 броя на циклостил), излязъл на 7 февруари 1945 г., срещаме стихотворението на Младен Исаев „Български войник“. В брой 31 от 23 февруари излиза стихотворението му „Великата армия“, посветено на 27-годишнината на Съветската армия, за пръв път чествувана свободно от нашия народ. Ще цитирам две характерни строфи от това стихотворение:

И часът на Европа наближи.
Ти, Сержожа, в Берлин ще навлезеш пръв.
Ти си спомняш своята запалена хижа
и край хижата детската кръв.
Твоята армия мина през смъртни окопи —
слава на героичния ѝ път!
Твоята армия носи на мрачна Европа
свобода, на фашистите — смърт!

Широко известни са стихотворенията на Младен Исаев „Драва—Соболч“ и „Наздравица“, както и редица други, писани на самия фронт, но той е автор и на едно друго чудесно стихотворение — „Часовой на Драва“ (в. „Фронтак“, брой 49 от 20 март 1945 г.), което също е поетичен отглас на героичната и драматична Дравска епопея (6—19 март):

На Драва, в гъстите върби, ти бдиш сега,
отвъд, в раките, лежи врага.
В покоя глух
ти цял си слух.
И тая вечер ти, унесен, не видя
каква голяма бе вечерната звезда.

.....
И пак — покой. И пак се шумне в тишината:
шуми в тревата пролетният вятър. . .
А долу нещо на раките разправя
и весело пътува пълноводна Драва —
тя гони Дунав пълноводен,

Балкана — грейнал и свободен;
от твоя пост в далечната Унгария
ты носи поздрав на България.

В групата на военните писатели живо участие взема и поетът Ангел Тодоров, който завежда отдел „Поезия“ във вестник „Фронтак“. На страниците му често се появяват негови стихотворения, но той отделя много време и за редакторската си работа в армейския вестник, както и за обиколка на бойните линии като постоянен участник в литературните четения и срещи на фронта. В стиховете си Ангел Тодоров отразява високия патриотичен подем на народната ни армия и бойната ѝ дружба със съветските воители. В самия разгар на тежките боеве край Драва той публикува стихотворението си „На пост“ (бр. 41 от 8 март 1945 г. на в. „Фронтак“):

Може би, когато съмне,
тук, край бреговете житни,
буря огнена ще гръмне
и в победен марш ще литнем!
И под тоя месец бледен
чувствам: родино моя,
син съм твой, безкрайно предан —
и ще го докажа в боя!

Ангел Тодоров пише стихотворения и за Първи май („Първи май“, бр. 77 от 20 април), по повод падането на Берлин (бр. 87 от 3 май) и излизането на стотния брой на в. „Фронтак“, за дружбата на нашите бойци с унгарския народ, за незабравимите преживявания на фронта (броеве 100 и 116 на в. „Фронтак“ и бр. 172 от 4 април 1945 г. на в. „Народна войска“). Много активно е сътрудничил Ангел Тодоров и на хумористичния вестник „Часовой“. Той пише там хумористични стихове на злободневни фронтови теми („Злободневка“ от 21 март).

Един от нашите най-талантливи поети — Веселин Ханчев, автор на неповторимите „Стихове в паласките“ — е участвувал в първия период на войната, и то на предните бойни линии като обикновен войник. Дълго време, почти цяло десетилетие, поетът носи в поетическото си съзнание тези сурово-нежни, прости и искрени „стихове в паласките“, родени „до пачките с куршуми, на походи и в люти боеве“, за да се възплътат в трайни художествени образи, носещи в себе си диханието на войната. И така до читателите стигнаха такива стихотворни проникновения като „Русокоса моя, чипоноса“, „Не, не мога да спя“, „Прощавай, моя дъще малка, прощавай ти, жена“, „Седем души сред степта кафява“, „Делихме по равно тютюн и постеля“... Нека си припомним редове от тази вдъхновена военна лирика на Ханчев:

Седем души сред степта кафява.

Шест са живи. Седмият — убит.

Гроба му шестимата заравят.

Седмият в земята е зарит.

Шест другари, с мъртвия — седмина.

Опело без поп и без Христос.

Вместо кръст — на гроба карабина.

Мъртвият — и той е с тях на пост.

И още:

Делихме по равно тютюн и постеля,
по равно — барут и мечти.

До моята пушка и твоята стреля.

До мене вървеше и ти.

На тебе и мене тежа патрондаша
по равно, другарю любим.

Ний имаме право победата наша
по равно със теб да делим.

Също в първия период на войната по разкаляните пътища през Ком на път за фронта начело на една военновременна артилерийска батарея се движи и нейният командир Иван Милчев, който вече е издал една стихосбирка като селски учител, но сега трябва да изпълни воинския си и патриотичен дълг. По-късно той ще посвети голяма част от поетическото си творчество на народната армия. Ето какво сподели с автора на тези редове днешният известен наш поет за тези незабравими дни: „И ние вървахме по стария римски път през Ком за Пирот и пеехме „Когато над Дунав се мръкне“. По-късно аз съчиних марш на батареята по метриката на същата песен и бяхме особено горди, че си имаме свой марш. Чудно ли беше тогава, че още в първия бой, някъде между Пирот и Бяла паланка, седемнадесет души от батареята окичиха гърдите си с ордени за храброст?“ Спомените си от тези дни Иван Милчев ще пресъздаде след време в стихотворенията си „Величие“, „Между две сражения“, „Защото беше чист и млад“, „9 май 1945“...

Като доброволец в Отечествената война участва и Радой Ралин. Той също не само пише стихове, но работи и във в. „Фронтак“, сътрудничи на в. „Часовой“, обикаля заедно с другите писатели военните поделения. За да отговори на изискванията на времето, Р. Ралин съчинява дори лозунгови куплети (такива пише и самият Ламар), предназначени да повдигат духа на бойците. Те са запазени във военните архиви (ЦВА, ф. 49, оп. II, а. е. 484, л. 92). Ето един от тях:

Ти бдиш на фронта — не забравяй,
боец навсякъде бъди:
на всеки срещнат не разправяй
къде си бил, с кого си бил!

Наистина, и такива куплети са били необходими в ежедневието на войната, в нейните временни затишия между боевете. . . Нашите поети, сътворили по-късно високохудожествени произведения за бойния подвиг на българския войник по време на Отечествената война, между които е и знаменитата „Войнишка тетрадка“ на Радой Ралин, трябваше още на фронта да откликнат на своя боен и творчески дълг, па макар и с творби, които нямаха художествена стойност и нямаше да издържат проверката на времето. . . Но покрай набързо родилите се стихове, както знаем, бяха създадени и трайни произведения, излезли изпод перото на Ламар и Младен Исаев, Ангел Тодоров и Радой Ралин, Иван Бурин и Иван Рудников, Веселин Ханчев и Иван Пейчев, Иван Милчев и Михаил Лъкатник. . .

И в тази поредица на фронтови поети видно място заема и името на Валери Петров, автор на известното стихотворение „Девојката с двете флага“ и на много други стихотворения, написани леко и непринудено, понякога в игрива и закачлива форма. Търсен сътрудник на вестниците „Фронтак“ и „Часовой“, и той следи с жив интерес събитията и бързо и темпераментно им откликва. Когато победата вече е постигната, В. Петров печата стихотворението си „Към заминаващите“, в което се обръща към бойците, завръщащи се в родината като победители (в. „Фронтак“, бр. 106 от 31 май 1945 г.):

Летете, но недейте да забравяте,
че водихте за правдата война,

че спомените, пътьом що оставяте,
ще траят неизбройни времена.

Някои от писателите, отишли на фронта като доброволци или като членове на културния отдел при щаба на Първа българска армия, са били военни кореспонденти и дописници, редактори и сътрудници на окопните вестници. Такива са били освен Валери Петров още и Иван Бурин, Михаил Лъкатник, Атанас Душков, Иван Рудников и Иван Пейчев. Иван Бурин е играл активна роля при редактирането и списването на окопния вестник „Балканец“, издаван от Трета балканска дивизия, наречена Дравска. Самият поет по-късно (вж. сп. „Български журналист“, бр. 4 от 1975 г.) дава такава оценка за въздействието върху бойците не само на в. „Балканец“, но и на целия окопен печат: „Въздействието на печата върху бойците беше много силно. Самите войници започнаха да сътрудничат, да изпращат материали, да чувствуват себе си като създатели на тоя печат, особено на низовия печат. В своята работа се стремях да отразя някои от най-тежките и драматични моменти от живота на войската и от нейните боеве, а също така да дам образите на някои хора, които са ми направили силно впечатление.“ Такива герои, за които поетът си спомня с чувство на възхищение от тяхната храброст и самоотверженост, срещаме в някои от неговите дописки и кореспонденции във фронтовите вестници и окопните издания...

Един от най-активните редактори и сътрудници на окопните издания е бил и поетът Михаил Лъкатник. Той е редактирал хумористичния лист „Весел фронт“ и двуседмичния културно-просветен и литературен лист „На пост“, издавани от 32-ри пехотен полк при 12-а дивизия. Той е сътрудничил и на в. „Фронт-овак“, където в бр. 83 от 26 април 1945 г. четем стихотворението му „Първи май“. За подвига на героите и за утвърждаващата се на фронта бойна дружба между нашите и съветските бойци М. Лъкатник пише в стихотворението си „Смъртта на Васкина“:

И ти, войникът мургав с карабината,
и храбрият герой на СССР —
ти в своята — той в своята родина,
оставил всеки бе едно сърце.

.....
Умря си млад и непостигнал нищичко
от всичко, дето дълго бе желал.
Във къщичката схлупена и нисичка
ще плачат майка ти и твоята жена.

Своите възнания и преживявания на фронта споделя и поетът Иван Рудников в стихотворенията си „Йози“, „Пленници“ и др. А в стихотворението „През барутни ветрове“ той разработва една от любимите си теми — за дружбата между унгарския народ и българските воини:

Не спираха ни фронтовите пламъци,
димяха бункери с разбит бетон.
Разтваряха врати вековни замъци.
И стана епос Драва—Балатон.
Помръкналата степ с другари я
пребродихме.
И с лик в зоря огрян,
в ръцете свои на Унгария
почувствахме приятелската длан.

Интересен факт е, че на самия фронт и Атанас Душков дава своя принос, като пише стихотворението „Марш“, посветено на бойците от Първа българска армия (бр. 71 от 13 април на в. „Фронтовак“):

Заедружно с наште братя,
със руските орли
ний носим светлината
на утрешните дни.

.....
Със нас горят сърцата
за правда и борба —
да грейне свободата
над цялата земя!

В окопните издания, чиито страници обикновено са били запълвани от дописки и кореспонденции на придадените към отделните части военни дописници и на обикновени бойци, откликващи спонтанно на героични постъпки и други забележителни събития на фронта, можем обаче да срещнем много често и имената на наши известни писатели. Когато разгръсах страниците на окопния вестник „Бронеизстребител“ (ЦВА, ф. 49, оп. II, а. е. 536, л. 2), издаван от 8-ма дивизионна бронеизстребителна дружина, попаднах на стихотворението „Към Берлин“ от Младен Исаев (с дата 5 февруари 1945 г.):

Бойци с победи знамена,
вий тръгвате на бой отново,
зад нас е родната страна,
пред нас — врагът в нощта сурова.

Над бойните ви знамена
ще пеят белите фъртуни,
но за великата война
ще пее тих славянски Дунав.

А в окопния вестник „В бой за родината“, орган на 29-и пехотен ямболски полк, е поместено следното четиристишие от Димитър Полянов, озаглавено „Напред към Берлин“ (ЦВА, ф. 49, оп. II, а. е. 539, л. 2):

За устрем последен сигналът се дава,
върви — да забиеш и ти огнен клин,
върви — да възкръснем чрез твоята слава,
върви — да пребъдем в народ и държава!

Ето така със слово и пряко участие във войната, с перо и пушка в ръце нашите поети съумяха да изпълнят своя човешки, патриотичен, воински, граждански и творчески дълг пред родината. . .